

21. *Auerbach F. L. Immigration Laws of the United States / F. L. Auerbach. – Indianapolis, 1955.*

22. *Bromwell W. I. History of Immigration to the United States / W. I. Bromwell. – N.Y., 1960.*

23. *Gordon Ch. and Rosenfield H. N. Immigration Law and Procedure / Ch. Gordon, H. N. Rosenfield. – N.Y., 1959.*

24. *Hutchinson E. P. Legislative History of American Immigration Policy (1798–1965) / E. P. Hutchinson. – Philadelphia, 1981.*

25. *Gewell M. E. and Patterson S. C. The Legislative Process in the United States / M. E. Gewell, S. C. Patterson. – N.Y., 1961.*

26. *Wasserman I. Immigration Law and Procedure / I. Wasserman. – Philadelphia, 1961.*

Надійшла до редколегії 04.11.10

УДК 94 (477+497.2) «19»

О. М. Каковкіна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

БОЛГАРСЬКА ДІАСПОРА УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ВІДНОСИН У ХХ ст.

Розглянуто проблему дослідження болгарської діаспори України як чинника українсько-болгарських відносин у новітню добу (з 1918 р. до сьогодні).

Ключові слова: діаспора, Україна, Болгарія, відносини, історія, чинник.

Рассмотрена проблема исследования болгарской диаспоры Украины как фактора украинско-болгарских отношений в новейшее время (с 1918 г. до наших дней).

Ключевые слова: диаспора, Украина, Болгария, отношения, история, фактор.

The problem of research of Bulgarian diaspora in Ukraine as factor of the Ukrainian – Bulgarian relationship (since 1918 till newest time) is considered.

Key words: diaspora, Ukraine, Bulgaria, relations, a history, the factor.

Die Autorin widmet sich der Historiographie der bulgarischen Diaspora in der Ukraine im der neuesten Zeit (von 1918 bis heute).

Schlagwörter: Diaspora, Ukraine, Bulgarien, Beziehungen, Geschichte, Faktor.

Національні діаспори стали невід'ємною складовою значної частини сучасних держав. Історія їх формування, розвитку, інтеграції до нової спільноти, різноманітні прояви взаємовпливу стали предметом численних наукових розвідок, які так чи інакше визнають категорію діаспори певним чинником у історії держави. Дослідження останніх років засвідчують глибоке зацікавлення проблемами діаспор не тільки істориків, а і соціологів, психологів, політологів. Варті уваги праці зарубіжних вчених Р. Коена [61], Г. Шеффера [62], М. Райнера та О. Райнер [63], зокрема російських науковців В. Дятлова [16], І. Залітайло [18], С. Зимовця [19], Д. Коткіна [24], Ю. Лисенка [27], М. Лобанова [26], В. Попкова [37], Т. Чаптикової [57], Т. Полоскової [37] та ін. Остання, зокрема, зазначає, що «присутність діаспори за кордоном може розглядатись як фактор реалізації національних інтересів, що забезпечує політичну, економічну, культурну та мовну присутність у країнах, які мають для держави важливе геополітичне та стратегічне значення». При цьому політика держави проживання стосовно діаспори оцінюється як один з важливих показників політики до «історичної батьківщини» діаспори, що серйозно впливає на прийняття зовнішньополітичних рішень [37, с. 7]. Вітчизняна наука має значні напрацювання у напрямку вивчення української діаспори, зокрема її ролі у міжнародних взаєминах. З огляду на пропоновану тему цієї статті, відзначимо дисертаційне дослідження Н. П. Горбатюк, присвячене визначенню ролі української діаспори у Канаді в українсько-канадських відносинах, базоване на методологічних узагальненнях з вивчення проблем діаспори [9].

Вчені України та їх зарубіжні колеги мають значний доробок у царині дослідження іноземних поселенців, зважаючи на інтенсивне формування поліетнічного простору України протягом кількох століть. Варто зазначити розвідки, присвячені німецькому, грецькому, польському, єврейському, зокрема, болгарському населенню нашої держави. Найчисленніша болгарська діаспора мешкає саме в Україні (204,6 тис. осіб за переписом 2000 р.), що зумовлює природний інтерес до її існування.

На сьогодні наявна значна кількість розвідок, зокрема джерелознавчих, які висвітлюють окремі аспекти, періоди розвитку болгарської спільноти в Україні, насичених великим фактичним матеріалом, ґрунтовними дослідженнями історії, культурного життя, фольклору, мови: П. Соханя, М. Дихана, В. Мільчева, О. Пригаріна, А. Ганчева, С. Пачева, Ф. Степанова, С. Петкова, І. Носкової та ін. Презентують своє бачення історії болгар України очільники болгар-

ської громади А. Кіссе, В. Мітков [21; 29]. Результатом досліджень історії болгар України та Молдови молдовськими та болгарськими вченими стала низка публікацій, присвячених історії та культурі болгар Північного Причорномор'я [4]. Вже стали традиційними наукові конференції, що свідчать про існуючий глибокий інтерес до історії Болгарії та болгар в Україні. З видань їх матеріалів звернемо увагу на збірку «Україна і Болгарія: віхи історичної дружби», яка містить певне узагальнене бачення науковцями першого десятиріччя національного болгарського відродження та наукового інтересу до історії цієї громади [55]. Загальне визнання непересічної ролі численної болгарської діаспори в Україні в українсько-болгарських відносинах, поряд з тривалою традицією історичних зв'язків українського та болгарського народів, знайшло відображення у першому україномовному виданні «Історія Болгарії» В. Чорнія [60].

У зв'язку з цим першою проблемою, вартою уваги, є відсутність цілісної картини існування болгарської діаспори з початку появи перших болгарських поселень на теренах Російської держави до сьогодні. З одного боку, вона вписана у вітчизняну історію XIX – початку XX ст., 20–30-х рр. XX ст., і отримала ґрунтовні праці, присвячені цим етапам [12; 28; 30; 31; 32; 35; 46; 50; 52], з іншого – є потреба в періодизації історії болгарської спільноти, визначенні критеріїв цієї періодизації, узагальненні значного фактичного матеріалу та реконструкції життя українських болгар у 40–80-х рр. XX ст., яка розпочата вченими та аматорами болгарських товариств в останні два десятиріччя.

Зрозуміло, у працях, присвячених радянсько-болгарським відносинам, відсутні натяки на існування в СРСР та УРСР численного болгарського населення [34; 42; 53; 57] до середини 80-х рр., коли розпочалася реабілітація національних спільнот, зокрема болгар. Загалом актуальність вивчення періоду радянсько-болгарських відносин доводить дисертаційна робота російського вченого В. Круглова [25], в якій розвиток цих відносин переглянутий та переосмислений на підставі значного джерельного комплексу.

Критеріями, які дозволяють говорити про значущість діаспори, власне не тільки болгарської, є такі: час існування на теренах України, чисельність, регіони та компактність проживання, мовна та професійна спорідненість, близькість до історичної батьківщини, ступінь інтегрованості до оточення та загалом суспільства.

Говорячи про діаспору як чинник відносин між державами, акцентуємо увагу на багатомірності цих відносин – рівня офіційного та

неофіційного, або ж державного і громадського, які не варто розуміти як суто самостійні рівні відносин, поряд з якими й у межах яких існують політичні, економічні, культурні відносини, що у результаті демонструють глибокий та неоднозначний взаємовплив.

Зживаючи поняття «діаспора» у цій розвідці, розуміємо болгарське населення України не тільки на етапі етнічного та інституційного самовизначення, а протягом усього часу його існування на теренах України. Разом з тим відзначимо дискусійність поняття діаспори, засвідчену, зокрема, розвідками російського вченого В. Дятлова [16]. На наш погляд, ця термінологічна проблема щодо історії національних громад в Україні дозволить розширити розуміння їх ролі в історії держави.

У цій статті маємо на меті визначити основні проблеми вивчення ролі та місця діаспори у взаєминах двох держав у новітню добу, яку в історії України та Болгарії започатковують події російської та української революцій та договір у Брест-Литовську між УНР та державами Четвертого союзу 1918 р. На той час численна болгарська спільнота опинилась у драматичних умовах українського державотворення і подальшого «вростання» у радянську тоталітарну систему. Предметом нашого дослідження стали публікації, які дозволяють з'ясувати розуміння радянськими та сучасними вітчизняними вченими значення болгарської діаспори в розвитку українсько-болгарських відносин на визначеному етапі.

Відомий український болгарист П. С. Сохань вважається першим вченим, який обґрунтував значення українсько-болгарських відносин як самостійного напряму досліджень у радянській історіографії у контексті відносин радянсько-болгарських. Хоча автор відомої монографії «Нариси українсько-болгарських відносин» наголошує на висвітленні окремих аспектів українсько-болгарських взаємин дореволюційними «буржуазними» істориками у контексті російсько-болгарських. Саме період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. найбільш повно досліджений радянськими вченими, з-поміж яких передували українські науковці – С. І. Сидельников, В. А. Жебокрицький, В. П. Чорній, А. С. Бейліс та ін. [42, с. 8]. На нашу думку, саме П. С. Сохань узагальнив та втілює у своїй розвідці розуміння ролі і місця болгарського населення в історії України. До подій 1917 року воно усвідомлюється як важлива складова цієї історії: «Болгарське населення України, роблячи певний внесок в економічний та культурний розвиток регіону, де воно проживало, в той же час відігравало суттєву роль у підготовці кадрів для просвітниць-

кого та національно-визвольного руху в Болгарії, а також було своєрідним посередником, який сприяв взаємозбагаченню братніх культур та зміцненню традиційних дружніх зв'язків болгарського народу з російським, українським та іншими народами нашої країни» [42, с. 65]. У подальшому, у 20–30-х рр. болгарське населення стає учасником соціалістичного будівництва, а його значущість визначається активністю у цьому процесі. Найбільш вагомим чинником взаємин народів стає болгарська політеміграція як провідна частина суспільства. Нагадаємо роботи М. В. Дихана [12] і Н. Жук та М. Кушніра, в яких автори висвітлили регіональний аспект цього питання – болгарська політеміграція і Полтавщина [17]. Починаючи з 40-х рр. болгарська складова вписується у категорію радянського народу і фактично втрачає статус самоцінного предмета дослідження істориків. У згаданому дослідженні П. Соханя, погоджуючись із його значним внеском у розвиток болгарознавчих студій, принципи «соціалістичного інтернаціоналізму» визначили зміст відносин України Радянської та Болгарії, народів цих країн, зрозуміло у радянсько-болгарському річищі, та без натяку на болгарське населення, яке могло б відігравати якусь роль у розвитку міжнародних контактів. У зв'язку із відкриттям болгар України істориками необхідно згадати колективне науково-популярне видання О. Бачинського, П. Соханя та К. Стоянова – «Витоки. Нариси історичних зв'язків Одеси та Варни» 1990 р., в якій автори розкривають деякі невідомі широкому загалу сторінки історії болгарського населення СРСР, вказуючи, зокрема, той факт з історії Великої Вітчизняної війни, що «болгарські юнаки та чоловіки до Червоної Армії не призивалися через недовіру Сталіна і його оточення до радянського болгарського населення у зв'язку з гітлерівською політикою царського уряду Болгарії» [2, с. 195]. На той час ця обставина вже стала предметом наукових розвідок, що дозволило і авторам вказаної роботи говорити про участь болгар Одещини у війні, хоча тема їх депортації у 1944 р. ще не пролунала.

У радянській історичній науці болгарська діаспора не була предметом самостійних розвідок, та болгарське населення отримало наукове «визнання» у фольклористичному розрізі, про що свідчать дослідження фольклористів, проаналізовані у працях І. Горбань [6–8]. Як зазначає дослідниця, перерване війною і політичними подіями, що їй передували, вивчення фольклору болгарського населення України відновилося лише у 1950-х роках [8, с. 32]. Розуміючи, що для дослідження процесів, які відбуваються у народній творчості, першорядне значення мають живі спостереження в польових умовах, українські

фольклористи чимало зусиль докладали для організації експедицій у болгарські села України. Процес накопичення документальних матеріалів набув систематичного і науково-організованого характеру. До польової роботи залучались не тільки науковці і досвідчені фольклористи, а й учителі, краєзнавці та студенти-філологи. Завдяки їхнім зусиллям було записано чимало зразків болгарської народнопоетичної творчості» [8, с. 32]. На початку 80-х ці дослідження отримали можливість публічного обговорення на наукових зібраннях у Болгарії, у зв'язку з чим нагадаємо участь у болгаристичних зібраннях відомої дослідниці Н. Шумади [60]. У 1982 р. у Софії вийшов фундаментальний двотомний збірник «Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР» – спільне видання Інституту музики Болгарської Академії наук та Інституту мистецтва, філології та етнографії Академії наук УРСР. А у лютому 1991 р. у Харкові відбулася Друга Всесоюзна конференція з болгаристики, на якій вперше в історії славистики було організовано круглий стіл, присвячений проблемам болгарської діаспори [8, с. 34]. Якщо не історичні, то фольклористичні напрацювання науковців, зокрема українських, стали умовою розвитку наукового спілкування вітчизняної та болгарської спільноти. Роботи Н. Шумади, Я. Конєвої, І. Стоянова наприкінці 80-х – на початку 90-х років стали певним підсумком фольклористичних досліджень болгар, створили умови для подальшого їх розвитку в умовах більш плідних міжнародних контактів з болгарськими колегами [23].

Отже, етнічному ренесансу межі 80–90-х передував етап, так би мовити, «закритого» існування діаспори – болгарського населення. Збереження історичної та етнічної пам'яті серед болгар створило умови для активного відродження національного життя, значно цьому сприяла і компактність проживання болгар у південних регіонах. Якщо не історичні, то фольклористичні, мовознавчі студії виконали своєрідну компенсаторну роль у збереженні суспільного і наукового інтересу до болгарської спільноти в Україні.

Болгарські поселенці начебто і не зникали з поля зору істориків, та дослідження їх місця у вітчизняній історії та українсько-болгарських відносинах відбувалося через аналіз певних подій, явищ, процесів, що не давали змоги цілісного, глибокого усвідомлення місця чи ролі у них болгарської спільноти. Як окрема група вона фігурує у дослідженнях, присвячених часам переселення. Чи змінилася ситуація сьогодні, коли науковці відкрили наново історію іноземців в Росії та СРСР, відбулося не тільки інституціональне відродження діаспори, а і напрацьовано значний матеріал з історії українських болгар? Має-

мо потужні наукові осередки з вивчення діаспори, які активно контактують з болгарськими колегами – саме джерелознавчий потенціал з історії, етнографії, мови болгар України сприяє налагодженню і підтримці наукових зв'язків [5; 45; 49]. Поряд з харківським та львівським науковими осередками, які розвивають болгарознавчі студії, одеський об'єктивно найтісніше пов'язаний з дослідженням болгарської спільноти. Вкажемо на найбільш вагомій узагальнюючі дослідження, значення яких полягало у залученні значного фактичного матеріалу і у спробі запропонувати його осмислення з нових методологічних засад. Це було актуальним для дослідження В. В. Павленко [32], яка розпочала свій шлях у болгаристиці ще за радянських часів і якій було найскладніше подолати нею ж усвідомлювані заідеологізовані дослідницькі схеми. Попри заяви у вступі щодо нового методологічного осмислення українсько-болгарських відносин, власне, розвідка залишає враження радше початкового етапу. Не заперечуємо вагомості роботи, визнаючи її першою спробою на теренах України з'ясувати зміст українсько-болгарських взаємин у 1918–1939 рр. Та вважаємо, що стосовно осмислення ролі болгарської спільноти в розвитку українсько-болгарських відносин зберігається підхід, запропонований попередниками, зокрема М. Диханом [12] і П. Соханем [40–41]. У роботі авторка досліджує болгарську національну меншину в Україні, говорячи про неї як посередника між двома народами [32, с. 101], але мова іде насамперед про політику Радянської влади стосовно болгар та українсько-болгарські відносини в Україні. З приводу міжнародного значення болгарської діаспори маємо зауваження авторки про те, що «зв'язки українських болгар з колишніми співвітчизниками давали можливість поширювати в їх праатьківщині інформацію про Україну та її народ» [32, с. 101].

Певне уявлення про значення діаспори дає розділ про болгарську політеміграцію [32, с. 134–165], незначна частина якої залишилася в Україні, ставши складовою болгарської спільноти в державі, впливаючи на її розвиток. Численна болгарська спільнота стала новою батьківщиною для них, сприяла більш успішному вживанню в нові умови, ставала своєрідним полем випробування для політеміграції, яка часто виконувала роль політично свідомого лідера для місцевої селянської громади, заповнювала дефіцит фахівців, наприклад освітян-викладачів. Тут авторка загалом підтримує підхід у висвітленні цього питання, запропонований свого часу М. В. Диханом та П. С. Соханем, зокрема і щодо характеристики подій, пов'язаних з перебуванням болгарської політеміграції в Україні. Безумовно, пев-

ні доповнення та уточнення з урахуванням залучених архівних матеріалів збагатили уявлення про революційні зв'язки та діяльність політемігрантів в Україні.

Вважаємо, що робота В. В. Павленко окреслила важливі перспективи подальшого вивчення ролі діаспори в українсько-болгарському діалозі на усіх рівнях, де значення посередника чи поєднувальної ланки у відносинах має бути розкритим через вивчення взаємин болгар України і своїх співвітчизників, їх ставлення до реалій часу, ступінь інтегрованості емігрантів до болгарського соціуму, ефективність діяльності у різних сферах, визначення чинників впливу чи взаємовпливу політеміграції та українських болгар. Маловивченим вважаємо визначення місця болгарської громади в українсько-болгарських відносинах доби Української національної революції. Дослідницькою проблемою, на наш погляд, залишається розуміння діаспори як предмета, поля міжнародних відносин, перенесення акценту з ролі діаспори як посередника з обов'язковим перерахуванням позитивних аспектів «посередництва» на усвідомлення багатовимірності взаємин на офіційному та неофіційному рівні.

Окремий етап в історії болгар України, пов'язаний з подіями Другої світової та Великої Вітчизняної війни, також потребує ґрунтовного узагальнюючого дослідження, як і визначення ролі політики СРСР та Болгарії в існуванні громади. У контексті цієї проблеми значимо доповідь В. В. Мільчева, виголошену на Дриновських читаннях у 2006 р. «Між двох диктатур: витоки переселенської активності приазовських болгар у роки Другої світової війни», де простежувалася доля колишніх громадян СРСР, що повернулися на історичну батьківщину в 1941–1944 рр. з України [28, с. 119]. Вона свідчить про необхідність не тільки відтворення, реконструкції періоду Великої Вітчизняної війни в житті болгарської спільноти, а і осмислення, вписування цієї сторінки в історію взаємин України та Болгарії.

Дисертаційне дослідження Ю. О. Тимошенка, присвячене українсько-болгарським відносинам вже 90-х рр., містить розділ «Аналіз сучасних етносоціальних процесів у болгарській діаспорі України», де автор не аналізує власне місце болгарської діаспори у розвитку українсько-болгарських відносин у вказаний період на міждержавному рівні [53; 54]. Це завдання певним чином вирішує О. Силка, звертаючись у статті до характеристики українсько-болгарських відносин цього ж періоду, відзначаючи наявність робіт, в яких вчені (Т. Рудницька, В. Наулко, О. Рафальський, В. Сніжко) «приділили увагу здебільшого культурній та етнографічній діяльності болгар-

ської громади й мало дослідили її громадсько-політичне життя» [41, с. 149].

Спроба розкрити зміст розвитку болгарської діаспори в контексті українсько-болгарських відносин на сучасному етапі здійснена у статті Є. Іванова [20]. Він окреслює віхи історії діаспори, починаючи з заходів Катерини II щодо запрошення іноземних поселенців до 30-х рр. ХХ ст., коли «формування тоталітарної системи призвело до згорання роботи серед болгарського населення» [20, с. 117]. Початок відродження національного життя болгар автор справедливо пов'язує з демократичними змінами 1985 р. При цьому «піонерами в цій справі стали не представники місцевої і регіональної влади, а національно-культурні товариства» [20, с. 117]. Однією з найперших громад є дружність бессарабських болгар ім. св. Кирила і Мефодія, яка була зареєстрована в 1985 р. Ця група боролася за вирішення мовного питання. Літом 1986 р. у Кишиневі були організовані перші курси болгарської мови для вчителів, яких готували до факультативного викладання рідної мови. Хоча далі віхи національного відродження болгарської спільноти в Україні Є. Іванов починає з вивчення болгарської мови в школах у 1987–1990 рр. [20, с. 118]. Наведені автором факти співробітництва України та Болгарії з урахуванням численної болгарської діаспори доводять зацікавлення обох держав у її підтримці, конструктивному використанні її можливостей у політичному, економічному, культурному діалозі. Підкреслимо, що у статті звернено увагу на появу лідерів українських болгар. Особистісний чинник у розвитку і самої діаспори, і розвитку міждержавних відносин вартий особливої уваги.

Так, підсумки «болгарського ренесансу» в Україні виклав у своїй книзі А. Кіссе – голова Асоціації болгар України (1991), представник великого бізнесу [21], який свого часу був депутатом Верховної Ради України, Одеської обласної ради. Значну роль у розвитку міжнародних контактів відіграє також голова Конгресу болгар України (2007) Ю. Граматик, який є виконуючим обов'язки директора «Імекс банку». Ця обставина, безперечно, пов'язана з активізацією діяльності болгарської громади, особливо в Одеській області, адже саме в Одесі розташовані офіси Асоціації, Конгресу болгар, навколо яких гуртуються національні товариства, з 1989 р. болгарки мають своє видання «Роден край» [41], з 2001 р. – «Украина: Българско Обозрение». Відмінною рисою діяльності представників болгарської діаспори є їх налагоджені взаємини з офіційними особами Болгарії, які беруть участь в усіх важливих заходах, організованих болгарськими товариства-

ми, виявляють зацікавленість у вирішенні багатьох питань існування громади. Прикладом є відвідування Болгарії у 2005 р. групою етнічних болгар Одеської, Запорізької, Кіровоградської, Полтавської, Хмельницької областей і АР Крим на чолі з на той час народним депутатом України, президентом Асоціації болгар України А. Кіссе. До складу групи зі 110 осіб увійшли члени виконкому Асоціації болгар України, депутати обласних рад, голови Ізмаїльської, Болградської, Арцизької, Ольшанської та Приазовської районних рад, директори шкіл, керівники болгарських культурних центрів, журналісти, представники підприємств і бізнес-структур. У межах поїздки відбулися зустрічі з Президентом Болгарії Г. Пирвановим, прем'єр-міністром країни С. Станішевим, головою болгарського парламенту Г. Пиринським, а також із керівниками та представниками держструктур і громадських організацій країни [19, с. 1]. Так, певним недоліком у розвитку української громади в Болгарії її представники вважають відсутність українців за походженням у бізнесових та владних колах сучасної Болгарії [46]. Безперечно, географічна близькість України та Болгарії значно сприяє інтенсивності офіційних та неофіційних зв'язків, зважаючи на фінансові проблеми як окремих осіб, так і товариств обох держав, їх відомств.

Прикметним є той факт, що болгарські товариства ініціюють розвиток міжнародних взаємин на тлі загальної демократизації життя в СРСР з середини 80-х рр., що вони стають певним чинником відносин України і Болгарії. Тому набуття Україною незалежності не варто розглядати як абсолютну точку відліку у цьому процесі, скоріше, як новий стан і умови існування діаспори, де підписання міждержавних угод має значення правового забезпечення цих умов. Так, Договір про дружні відносини та співробітництво між Україною та Республікою Болгарією, підписаний у травні 1992 р. та ратифікований постановою Верховної Ради у квітні 1993 р., забезпечив широку реалізацію ініційованих болгарськими громадами і товариствами проєктів [15]. Принагідно звернемо увагу на публікацію молодої дослідниці Я. Комар, в якій розглянуто питання співробітництва України, Молдови та Росії з проблем болгарської діаспори на підставі аналізу міжнародних договорів [23]. Вважаємо пропонування авторкою порівняльний підхід перспективним для подальших досліджень місця болгарської діаспори у політиці окремих держав.

Українські регіони – місця компактного проживання болгарського населення у першу чергу стали об'єктом уваги офіційних осіб Болгарії, що важливо – не тільки з метою ознайомлення з життям бол-

гар, а і налагодженням економічних зв'язків. Адже у цьому сенсі період на межі 80-х – початку 90-х рр. позначений об'єктивно втратою багатьох з них.

На сьогодні найбільшу болгарську громаду зафіксовано в Одеській області – майже 151 тис. осіб, та Запорізькій області – майже 28 тис., у Кіровоградській області ще 2200 болгар. Понад 60 % становлять сільські мешканці. Решта розселена в Україні дисперсно. Національно-культурна самобутність українських болгар підтримується численними національно-культурними товариствами, гуманітарними зв'язками з історичною Батьківщиною. Та чи про усіх болгар може йти мова? Вважаємо, що саме компактність проживання болгар на півдні України протягом тривалого часу та географічна близькість стали передумовою етнічної консолідації та доволі активної діяльності товариств. Географія розташування болгарських товариств України також свідчить про часткове, хоч і значне представництво українських болгар у їх діяльності. Отже, апелюючи до цифри майже 205 тис. українських болгар, не можемо впевнено сказати про рівноцінну їх національну презентацію у внутрішньому житті України та на міжнародному рівні, а тим більш про певний вплив на відносини держав.

Приміром, третя за чисельністю громада мешкає у Запорізькій області – близько 28 тис. осіб, які переважно населяють Бердянський, Мелітопольський, Приморський, Приазовський райони. Там функціонують обласне та сім інших національно-культурних товариств. Владні інституції надають статистику успішного українсько-болгарського діалогу на регіональному рівні, у першу чергу в економічних зв'язках. Наприклад, обсяги зовнішньої торгівлі товарами та послугами між Запорізькою областю та Республікою Болгарія за 2008 рік склали 99,55 млн. доларів, збільшившись з 2007 року удвічі. Торік до Болгарії експортовано товарів та послуг на суму 94,63 млн. доларів. Основні складові експорту: чорні метали, електричні машини та устаткування, продукти неорганічної хімії. Обсяг імпорту товарів та послуг Болгарії до Запорізького регіону за 2008 рік склав 4,92 млн. доларів. Із Болгарії імпортують: електричні машини та устаткування, котли, машини, вироби зі скла, фармацевтичну продукцію, наземні транспортні засоби [3, с. 1]. Отже, економічний потенціал регіону можна вважати визначальним підґрунтям для перспектив співробітництва з Болгарією, а наскільки присутність болгарської громади є фактором впливу саме на цей рівень відносин залежить від її можливостей здійснювати, лобіювати, контролювати

ти окремі економічні проекти. У цьому сенсі більшу мобільність, на нашу думку, виявляє Одещина.

Відзначимо, що Болгарія демонструє значне зацікавлення розвитком зарубіжних болгар, яких налічується у світі близько 3 млн. осіб – близько 1 млн. болгарських громадян та 2 млн. етнічних болгар, представників діаспори. Не залишається це питання поза увагою науковців [2; 10; 54]. Та це тема окремої розвідки – місце болгарської діаспори України в політиці Болгарії протягом останнього століття, в державних і громадських проектах, світосприйнятті болгарського суспільства.

Наявність потужної діаспори не забезпечує від певних проблем, які зумовлені об'єктивними труднощами формування та розвитку національної зовнішньополітичної стратегії держав. Діаспора може сприяти певним проектам, зумовлювати їх пріоритетність. Дослідницька проблема полягає не тільки у визначенні місця болгарської громади у розвитку різних рівнів взаємин у регіональному вимірі та державному, а і в забезпеченні від спокуси піти шляхом констатації висхідного руху відносин без їх цілісного, глибокого аналізу. Регіональний рівень співробітництва демонструє найбільший потенціал у реалізації можливостей діаспори у його розвитку. Інша річ – ступінь ефективності, яку можливо визначити у порівнянні з іншими діаспорами у загальнодержавному вимірі.

Сьогодні, попри драматичний період розриву усталених зв'язків України та Болгарії у межах соцтабору, міждержавні взаємини різного рівня базуються на факті потужної діаспори з тривалою історією, органічно інтегрованою в сучасне суспільство, активна участь українських болгар забезпечує успішну реалізацію економічних, культурних, наукових проектів, створює атмосферу «авансованої» довіри у спілкуванні. Найбільш вдало цей варіант взаємин розкривається на регіональному рівні, де непересічне значення мають особисті зв'язки та контакти.

Наявність болгарської складової у вітчизняній історії є предметом для наукової діяльності та водночас міжнародного наукового співробітництва, що доводить досвід українсько-болгарських студій протягом тривалого часу. Та є потреба, по-перше, визначення етапів історії діаспори з початку формування на теренах України до теперішнього часу, по-друге – з'ясування ролі діаспори в українсько-болгарських взаєминах з урахуванням реалій української та болгарської історії.

Болгарська діаспора має досліджуватись через з'ясування особливостей існування поряд з українським, російським, грецьким, німець-

ким населенням, іншими народами України, у зацікавленнях урядів та поза їх впливом, як предмет розвитку відносин на громадському рівні, та, власне, об'єкт прямих та непрямих політичних, суспільних впливів. Та окрім цього, існує проблема виходу на глибокі методологічні дослідження щодо болгарської діаспори, залучення джерелознавчих методик та наукових підходів, вдало апробованих в інших історичних студіях, її вивчення у порівняльному аспекті з іншими діаспорами – слов'янськими і неслов'янськими, християнськими та нехристиянськими, на рівні особистих, зокрема родинних зв'язків, ступінь її дієвості, активності, економічної та культурної мобільності. Цілісне бачення ролі болгарської спільноти в українській історії дозволить розкрити сутність відносин України та Болгарії у новітню добу, визначити місце і вплив діаспори на їх зміст та характер.

Бібліографічні посилання

1. *Бачинский А. Д.* Истоки: Очерки исторических связей Одессы и Варны / А. Д. Бачинский. М. В. Дыхан, К. С. Стоянов. – О., 1990.
2. *Божков В.* Българската орисия – българската диаспора през вековете / В. Божков // *Международни отношения.* – 2004. – № 2. – С. 103–125.
3. *Болгари не просто сусіди – друзі.* – Запорізька правда. – 2008. – 16 травня. – С. 1.
4. *Българите в Северното Причерноморие.* Изследвания и материали. – на сьогодні видано 11 т.
5. *Ганчев А. И.* Одесское научное общество болгаристов: 1995–2005 / А. И. Ганчев, А. А. Пригарин // *Дриновський збірник* / гол. ред. С. Ю. Страшнюк. – Харків – Софія, 2009. – Т. 2. – С. 43–50.
6. *Горбань І.* Болгари і болгаристика України / І. Горбань. – Львів, 2004.
7. *Горбань І.* Дослідження фольклору і фольклористики болгар в українській науці: автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2000.
8. *Горбань І.* Фольклор болгарської діаспори у дослідженнях українських учених другої половини ХХ ст. / І. Горбань // *Проблеми слов'янознавства.* – Вип. 56. – Л., 2007. – С. 32–38.
9. *Горбатюк Н. П.* Роль української діаспори Канади в формуванні українсько-канадських відносин (1991–1997 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 1999.
10. *Гарена К.* Българският крест в Таврия. Драматичната съдба на българите от диаспората в Украйна и пастирското служение на българското священство за запазване на националното самосъзнание / К. Гарена. – Кърджали, 2004.
11. *Грек И.* Българите от Украйна и Молдова: минало и настоящее / И. Грек, Н. Червенков. – София, 1993.
12. *Дыхан М. В.* Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924–1929 рр. / М. В. Дыхан. – К., 1973.

13. Дихан М. В. Преселването на Българите в Южна Украйна / М. В. Дихан. – О., 2001.
14. Договір про дружні відносини та співробітництво між Україною та Республікою Болгарією / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.nau.ua/doc/?code=100_003
15. Дорогами дружби: Дослідження і спогади / Упоряд. Л. Л. Горловський, Ц. Генев. – К., Софія, 1989.
16. Дятлов В. Диаспора: попытка определиться в термине и понятии / В. Дятлов // Диаспоры. – 1999. – № 2–3. – С. 38–46.
17. Жук В. Н. На Шипці народжена / В. Н. Жук, М. С. Кушнір. – Х., 1975.
18. Залитайло И. В. Социокультурные характеристики этнонациональных диаспор в провинциальной России : дисс. ... канд. филос. наук: 24.00.01 / И. В. Залитайло. – Тамбов, 2004.
19. Зимовец С. Н. Диаспоры как передний край гуманитарных проблем современности / С. Н. Зимовец // Внешнеэкономические связи. – М., 2006. – Т. 21. – № 1 (март). – С. 64–65.
20. Іванов С. Національний розвиток болгарської діаспори в контексті болгарсько-українських взаємин / С. Іванов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць. – Х., 2006. – Вип. 9. – С. 114–126.
21. Киссе А. И. Возрождение болгар Украины: очерки / А. И. Киссе. – Одесса, 2006.
22. Комар Я. Співробітництво Болгарії з країнами СНД з питань болгарської діаспори / Я. Комар // Одіссос. – Одеса, 2009. – С. 302–305.
23. Конева Я. П. Народнопесенная культура болгарской диаспоры в Украине: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1992; Конева Я. П., Шумада Н. С. Исторична доля та народна творчість болгарської діаспори в Україні // Під одним небом. Фольклор етносів України. – К., 1996. – С. 26–44; Шумада Н. С. Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні (історія дослідження і сучасний стан) // Болгарський щорічник. – 1996. – Т. 2. – С. 252–275; Шумада Н. Народна культура болгар України: освоєння нового простору в часі // Матеріали до української етнології : зб. наук. праць. – Вип. 4(7). – К., 2004. – С. 165–173; Стоянов І. А. Українсько-болгарські мовні контакти (на матеріалі болгарських говірок на Україні) // Українсько-болгарські культурні взаємини ХХ ст. – К., 1988. – С. 72–86; Стоянов І. А. Давні лексичні елементи в народних піснях болгар України й Молдови / І. А. Стоянов // Болгаристика в системі суспільних наук: опыт, уроки, перспективы. Тезиси докладов и сообщений Второй всесоюз. конф. по болгаристике (II Дриновских чтений). – Харків, 1991. – С. 143–144.
24. Коткин Д. Диаспора: главное действующее лицо на мировой экономической сцене / Д. Коткин // Новое время. – 1993. – № 5. – С. 26–28.
25. Круглов В. А. СССР и Болгария: социально-экономические и политические взаимоотношения (1944–1980 гг.) : автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Владикавказ, 2009.

26. *Лобанов М. А.* Российская диаспора в ближнем зарубежье как фактор продвижения национальных интересов России: автореф. ... канд. полит. наук. – М., 2008.

27. *Лысенко Ю.* Этнические мосты. Диаспоры как фактор международных отношений / Ю. Лысенко // *Ex libris НГ* (Прилож. к “Независимой газете”). – 1998. – 15 октября.

28. *Мельник Н. І.* Національно-культурний розвиток болгарської меншини України в 20–30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський держ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996.

29. *Митков В.* Болгары на Запорожской земле: Страницы истории и культуры / В. Митков. – Запорожье, 2007.

30. *Москаленко В. А.* Украинско-болгарские литературные и научные связи конца XIX – начала XX века : дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1984.

31. *Носкова І. А.* Кримські болгари в ХІХ – на початку ХХ століття: історія та культура : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / І. А. Носкова, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2003.

32. *Павленко В. В.* Українсько-болгарські взаємини. 1918–1939 рр. / В. В. Павленко. – К., 1996.

33. *Пачев С. І.* Болгарські колонії Північного Приазов'я (1861–1917): комплексне дослідження : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1996.

34. *Песчаный Д. Г.* Сотрудничество СССР и НРБ в области сельского хозяйства в процессе социалистического преобразования болгарской деревни (1948–1958 гг.) / Д. Г. Песчаный. – М., 1973.

35. *Петков С. В.* Болгарская диаспора в Украине: правовое положение (XVII – XIX вв.) / С. В. Петков. – Запорожье, 1997.

36. *Полоскова Т. В.* Современные диаспоры. Внутриполитические и международные аспекты / Т. В. Полоскова. – М., 1999.

37. *Попков В. Д.* Феномен этнических диаспор / В. Д. Попков. – М., 2003.

38. *Попова М.* Зустрічі на болгарській землі / *Одеські вісті.* – 2005. – № 214 (3283). – 17 листопада.

39. *Роден край* / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rkgray.odessa.ua

40. *Силка О. М.* Україно-болгарські політичні та економічні відносини в 90-х роках ХХ століття / О. М. Силка // *Вісник КНУ.* – 2003. – Вип. 68–70. – С. 148–151.

41. *Сохань П. С.* Георгій Димитров і Україна / П. С. Сохань. – К., 1982.

42. *Сохань П. С.* Очерки истории украинско-болгарских связей / П. С. Сохань. – К., 1976.

43. *Сохань П. С.* Социалистический интернационализм в действии (Украинская ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве. 1944–1965 гг.). – К., 1969; Його ж: Экономическое, научно-техническое и культурное сотрудничество СССР и НРБ и участие в нем Украинской ССР (1944–1970) : дисс. ... д-ра ист. наук. – К., 1972.

44. Стан української громади (закордонних українців) в Болгарії. Звіт, підготовлений для IV Всесвітнього форуму українців та Річної наради Світового конгресу українців / Българо-украински вестн. Діаспора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrpressbg.com/ar-biznesbul-2006.htm

45. Станчев М. Г. Дриновські традиції у Харкові (замість передмови) / М. Г. Станчев, С. Ю. Страшнюк, В. Ю. // Дриновський збірник / гол. ред. С. Ю. Страшнюк. – Харків – Софія, 2007. – Т. 1. – С. 5–7.

46. Станчев М. Г. IV Дриновські читання в Харкові / М. Г. Станчев, С. Ю. Страшнюк // Український історичний журнал. – 2006. – № 4. – С. 217–223.

47. Степанов Ф. И. Иммиграция болгар в Российской империи в 50–60-х годах XIX века : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Донецкий гос. ун-т. / Ф. И. Степанов. – Донецк, 1996.

48. Стоянова Э. П. История одного языкового острова. Письменность болгарской диаспоры на Украине (1861–1993) / Э. Стоянова. – В. Търново, 1997.

49. Страшнюк С. Центр болгаристики та балканських досліджень ім. М. Дринова / С. Страшнюк // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 9–10: Patria / за ред. В. Кравченка. – Харків, 2008. – С. 418–422.

50. Страшнюк С. Ю. Советско-болгарское сотрудничество в области художественной культуры (1971–1981 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / С. Ю. Страшнюк. – Х., 1985.

51. Субботин В. Н. Влияние возрождения болгарской государственности на развитие связей общественности Украины и Болгарии (1878–1885 гг.) : дис... канд. ист. наук : 07.00.02 / Донецкий гос. ун-т // В. Н. Субботин. – Донецк, 1997.

52. Тимошенко Ю. О. Болгарська діаспора України в 90-х рр. ХХ ст. (за матеріалами соціологічного дослідження) / Ю. О. Тимошенко // Вісник Київського славістичного університету. – Серія: Історія. – Вип. 14. – К., 2003. – С. 221–226.

53. Тимошенко Ю. О. Українсько-болгарські відносини в 90-х рр. ХХ ст. : автореф. дис... канд. ист. наук : 07.00.02. – НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського / Ю. О. Тимошенко. – К., 2004.

54. Туривненко Д. Г. Сотрудничество общественных организаций СССР и Болгарии / Д. Г. Туривненко. – Киев; Донецк, 1984.

55. Узун С. Българската национална политика и отношенията с българите в Украйна / С. Узун // Македонски преглед. – 2004. – № 1. – С. 99–104.

56. Україна та Болгарія: віхи історичної дружби. – Одеса, 1999.

57. Чаптыкова Т. И. Национальная диаспора как объект этносоциологического исследования : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.01 / Т. И. Чаптыкова. – М., 1997.

58. Черний А. И. Советско-болгарское интернациональное сотрудничество / А. И. Черний. – К., 1989.

59. Чорній В. П. Історія Болгарії / В. П. Чорній. – Львів, 2007.

60. Шумада Н. История и современное состояние изучения фольклора болгарского населения в СССР // Българската култура и взаимодействието и със световната култура: Първи международен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1981. Доклади : в 3 т. София, 1983. Т. 2: Етнография и фолклор. – С. 151–159; Шумада Н.С. Жанровый состав и особенности функционирования песенного фольклора болгарского населения в УССР // Втори Международен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1986 г. Доклади : в 23 т. – София, 1988. – Т. 15: Фолклор. – С. 493–498.

61. Cohen R. Global Diasporas: An Introduction. – UCL Press, 1997.

62. Rainer M., Rainer O. Diasporas and ethnic migrants Germani, Israel and Post-Soviet successor states in comparative perspective. – Frank Cass, 2003.

63. Sheffer G. A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics // Modern Diasporas in International Politics. – L., 1986. – P. 1–15.

Надійшла до редколегії 05.11.10

УДК 94(438) – 054.57 «1918-1939»

А. Г. Венгер

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ 1918–1939 pp. (DE JURE & DE FACTO)

Розглянуто політику Польщі щодо національних меншин у міжвоєнний період на основі широкого комплексу офіційної державної документації та законодавчих актів. Здійснено спробу реконструкції становища нетитульних етносів у державних окраїнах.

Ключові слова: Польща, національні меншини, креси, німці, українці, білоруси, євреї.

Рассмотрена политика Польши в отношении национальных меньшин в междувоенный период на основе широкого комплекса официальной государственной документации и законодательных актов. Осуществлена по-